

3. Бодрийяр Ж. Симуляция и симулякр / Ж. Бодрийяр. – К., 2004.
4. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – Режим доступа: http://www.u.ru/biblio/archive/bodriyar_sistema
5. Baudrillard J. Fragments: Cool Memories III, 1990-1995 / J. Baudrillard. – Режим доступа: <http://www.ubishops.ca/baudrillardstudies/index.html>

Надійшла до редколегії 04.01.11

УДК 1(091)

Г. І. Савонова

Слов'янський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ Н.О. БЕРДЯЄВА НА КУЛЬТУРУ МОДЕРНІЗМУ

Йдеться про маловивчений напрямок філософії М. Бердяєва. Проаналізовано естетично-філософське сприйняття Бердяєвим нової течії в культурі через призму філософії волі й творчості. Зроблено акцент на уявленні М. Бердяєва про можливості подальшої об'єктивзації культури Західної Європи, про її руйнування механізованою цивілізацією. Відзначено особливості модернізму в Європі й Росії з погляду філософа, а також сформовано уявлення про «російську ідею» і месіанство російської культури в християнській еволюції розуміння ролі творчості. Виділено поділ культури у філософії Бердяєва на аристократичну й демократичну, а також їхнє співвідношення в сучасному суспільстві.

Ключові слова: модернізм, соцреалізм, культура, цивілізація, «російська ідея», аристократизм, демократизм, антикультура, контркультура, маскультура.

Речь идет о малоизученном направлении философии Н. Бердяева. Проанализировано эстетически-философское восприятие Бердяевым нового течения в культуре через призму философии воли и творчества. Сделан акцент на представлении Н. Бердяева о возможности дальнейшей объективации культуры Западной Европы, о ее разрушении механизированной цивилизацией. Отмечены особенности модернизма в Европе и России с точки зрения философа, а также сформировано представление о «русской идее» и мессианстве русской культуры в христианской эволюции понимания роли творчества. Выделено разделение культуры в философии Бердяева на аристократическую и демократическую, а также их соотношение в современном обществе.

Ключевые слова: модернизм, соцреализм, культура, цивилизация, «русская идея», аристократизм, демократизм, антикультура, контркультура, маскультура.

The article deals with the less studied area of philosophy Berdyaev. We analyze the aesthetic – philosophical perception by Berdyaev new trend in culture through the prism of the philosophy of freedom and creativity. We focus on the representation of N. Berdyaev the possibility of further objectification of Western European culture, its destruction of mechanized civilization. There have been features of modernism in Europe and Russia from the standpoint of the philosopher, and forming the conception of the «Russian idea» and messianism Russian culture in the evolution of the Christian understanding of the role of creativity. Provided the separation of culture in the philosophy of Berdyaev on aristocratic and democratic, and their relationship in modern society.

Keywords: modernism, socialist realism, culture, civilization, «Russian idea», aristocracy, democracy, anti-culture, counterculture, mass-culture.

Культура модернізму – маловивчений напрямок у філософії. Мало хто з філософів займався вивченням питань історичної значимості модернізму в суб'єктивній творчості людини. Російський релігійний філософ-екзистенціаліст М. О. Бердяєв (1874–1948) – один з перших порушив питання взаємини творчості й культури в історії. У даній статті мова йтиме про ставлення Миколи Олександровича Бердяєва до модерністського мистецтва XX ст.

Метою нашого дослідження є: з'ясувати ставлення М. Бердяєва до культури модернізму, виявити вплив модерністських тенденцій на розвиток філософської екзистенціальної ідеї творчості та об'єктивації духу та розкрити суть культури модернізму, як течії, що вплинула на становлення головних філософських ідей М. Бердяєва.

На жаль, дослідники філософської спадщини Бердяєва не акцентують увагу на даній проблемі в його творчості, залишаючи невивченим головну основу його ідеї суб'єктивації та об'єктивації. А тому при вивченні даного питання ми будемо спиратися на твори самого філософа.

Виходець із інтелігентної родини, М. О. Бердяєв пройшов шлях творчої моводи того часу. За сімейною традицією Микола був відданий до Київського кадетського корпусу, але військова кар'єра його не спокусила. В 1894 р. М. Бердяєв поступив у Київський університет імені св. Володимира на природничий факультет, а роком пізніше перевівся на юридичний. Отримана ним освіта на Україні на все життя заклала в його філософські пошуки поляно-російський (український) менталітет. Філософським міркуванням Миколи Бердяєва був властивий український кордоцентрізм, антеїзм, поняття абсолютної волі, екзистенціалізм, схильність до самопізнання.

М. Бердяєв, який постійно спілкувався із творчою елітою, не міг не звернути увагу на кризу, що намітилась у культурі. «Усе в сучасному світі перебуває під знаком кризи, не тільки соціальної й економічної, але й духовної кризи, усе стало проблематичним» [2, с. 657]. Період життя Бердяєва збігся із проблемою пошуку цінності культури й творчості. Культура класицизму наприкінці XIX ст. повністю себе зжила, тому виникла величезна потреба в новому стрибку культури. Уже в середині XIX ст. на фоні, здавалось, позитивних перспектив соціально-економічного, технічного і наукового прогресу виникають ознаки глибокої кризи європейської культури. Розчарування в ідеалах, втрата віри у вічні життєві цінності, втрата загальнозначущих соціальних, моральних, естетичних орієнтирів призводять до замкнення культури в колах для обраних. Негативне ставлення до світу буржуазних цінностей змушує багатьох митців шукати цінності в екзотичі східних та південних країн. Таким чином, на початку XX ст. виникає маса ідейно-художніх напрямків у культурі: кубізм, футуризм, експресіонізм, конструктивізм, сюрреалізм, абстракціонізм. Їх зв'язує відхід від традицій зовнішньої подоби й відмова від ідеалів минулого. Модерн почав набувати стійку тенденцію, протиставляти себе історії і традиції, пориваючи всі історичні зв'язки. Модерним починає вважатись тільки те, що виражає все нове і зовсім не обов'язково, щоб це нове базувалось на естетичних принципах. Модернізм – це сукупність напрямів, що склалися у мистецтві XX ст. Модернізм не має єдиного стабільного начала, він базується на різних філософських напрямках: філософії життя, фрейдизмі, неокантіанстві, феноменології, інтуїтивізмі та має елітарний характер, що поєднується з намаганням перебудови суспільства та прагнення до масовості. Центрами модернізму стали такі країни, як: Франція, Німеччина, Італія та Росія. Культура модернізму повністю знищує колишні естетичні універсалії, перевертаючи все з ніг на голову, піднімаючи потворне й проголошуючи основою краси все нище й гріховне. Індивідуальне розчинялося, зникало в безособовості нової культури. М. Бердяєв, як філософ персоналізму, виступав проти нової течії в культурі. Його ідеї надалі лягли в основу релігійного напрямку постмодернізму.

У своєму аналізі сучасного мистецтва М. Бердяєв не вживає термін «модернізм», тому що даний термін був уведений у культурологію в 20–30-ті рр. XX ст., щоб хоч якось позначити всі нові численні напрямки в мистецтві. Для Росії радянського періоду було характерно також сприйняття модернізму ще як мистецтва, котре відповідає канонам соцреалізму. Микола Бердяєв і сам відокремлює поняття культури Росії від культури Європи даного періоду. Порізному він і аналізує ці два види модернізму.

На думку Бердяєва, Захід віддає явну перевагу цивілізації на шкоду культурі. Він зосередив всю свою увагу на облаштованості зовнішнього буття на

шкоду внутрішньому світу людини, що виявилось в забутті. Філософії Бердяєва властиве інтуїтивне сприйняття західноєвропейської культури модернізму як предтечі маскультури й антикультури. Модернізм, незважаючи на всю свою прогресивність, породжував розпад творчої особистості. Розпад культури й розпад людини, в уявленні Бердяєва, фактично той самий процес. Справа в тому, що мета людини в цьому світі – не порятунок душі, як пропагувало християнство, а творчість. Бердяєв розробив етику творчості, що була по ту сторону добра й зла. Але етика модернізму ставила акцент саме на зображенні зла. І хоча ціль модернізму була шляхетною – показати всі жахи сучасного світу, викликати почуття відрази до подібних реалій життя, щоб через почуттєве людське переживання привести до очищення душі. Така ціль творів Пікассо, Модільяні, Деллі. Але надалі культура настільки звикається з темою зла й жаху, що насильство, убивство, некрофілія, розпуста проголошуються як щось природне, повсякденне, а значить, воно не суперечить моральним якостям людей. Набирає обороти антикультура, що проявляється в зростанні злочинності, деградації молоді. Юридичне покарання за злочин починає нести не виховний, а формальний характер. Зникають муки совісті, за відсутності самої совісті.

Нове мистецтво, що критикує М. Бердяєв, аналітичне, тобто воно втрачає свою природу. Із втратою єдиної природи губиться краса, вірніше, зникає органічний зміст поняття краси. «Квіти зла» Бодлера більше не викликають відрази, навпаки, вони захоплюють своєю жажливістю, будять у людині все нище. «Будь-яке мистецтво так чи інакше аналізує дійсність. Але воно аналізує дійсність за допомогою художньої форми. Модерністське «мистецтво» розкладає й знищує саме художню форму. Тому цілком логічно виходить так, що замість відбиття дійсності в художній формі воно починає видавати за твір мистецтва саме дійсність. Натуралізм, якщо виражатися мовою класичної діалектики, є щось відмінне від формалізму. Самі банальні побутові предмети – порожня консервна банка, лопата, пісуар і т. п. – виставляються в галереях сучасного мистецтва. Зрозуміло, що краса відносна. Але, по-перше, одна справа, гарний предмет, і зовсім інше – його гарне зображення. А по-друге, краса відносна не настільки, щоб не було ніякої різниці між красою й неподобством. Бердяєв правильно розуміє, що модернізм – це не початок нового періоду розвитку культури, а кінець минулого періоду» [4].

У культурі проявляється особистість. Дух як суб'єкт прагне створити нове буття, щоб стати співучасником божественної творчості, але, як уважає Бердяєв, весь трагізм творчості пов'язаний із цим світом, де панує необхідність. Пристосовуючись до світу, людина знеособлюється, дух перетворюється в об'єкт, що призводить до придушення вільної особи. Але масова культура, до якої природно рухається модернізм Європи, не може виступати як суб'єктивізація, цивілізація придушує творчість, вганяє її в певні рамки. «Цивілізація XIX і XX століття заперечує священну символіку культури й хоче найреальнішого життя, хоче оволодіння життям і перевтілення життя. Для цього вона створює свою могутню техніку. Криза культури підготовляється, з одного боку, реалістичною цивілізацією, її жагою до життя й могутності. З іншого боку, із глибини кризи культури починається у виявленні релігійної волі до реального перевтілення життя, до досягнення нового буття, нової землі й нового неба. Воля до перетворення культури в буття створює кризу культури [3, с. 570].

Примітно, що з точки зору Бердяєва, творчість повинна не тільки перебувати по ту сторону добра й зла, але творчість повинна бути моральною. На перший погляд, тут відсутня всяка логіка. Але, якщо врахувати, що мораль для Бердяєва це здатність орієнтуватися в духовних процесах, оцінювати їх із точки зору добра й зла, то все цілком зрозуміло. «Мислитель підкреслює, що сам поділ на добро й зло – це «занепад», «перекручена форма» волі. Але парадоксальним чином при цьому звільнення, – подолання розділення існування на світло й тінь, на добро й зло, – можливе лише на шляху гранично диференційованого морального поділу. Творчий потенціал моралі «затребуваний» щоденним існуванням людини» [5]. Культура модернізму ніяк не вкладається в моральні рам-

Бердяєва. Ніяк не може вкладатися в моральність той же маніфест футуризму, опублікований у паризькій газеті «Фігаро» в 1909 р., де закликається знизити в мистецтві прагнення до краси, людяності, інтерес до внутрішнього світу, порвати із традиціями класики, оспівувати війну й створити новий тип людини, у якій замість душі буде мотор. Діячі модернізму нагадують нігілістів. Вони прагнуть зруйнувати всі канони художніх форм і загальноприйняту символіку творчості. Запереченню піддається людина як духовна, творча особистість. На заміну вони пропонують швидкість, абсурдизм, надтворчість для надлюдини. Нова людина стає людиною-машиною, абсолютно позбавленою всякої суб'єктивності й моральних переживань. Проти цих ідей нової культури й виступає М. Бердяєв. Правда, у його філософських пошуках не можна знайти альтернативи цій антикультурі. З одного боку, він говорить про значимість культури Середньовіччя, а з іншого – про месіанську роль Росії.

У Росії період кінця XIX – початку XX ст. ввійшов в історію культури як «срібне століття». Сам Микола Бердяєв у своєму творі «Російська ідея» називає цей період епохою російського Відродження. Російський ренесанс – явище унікальне. У культурі Росії рубежу століть оформляється ідейне розмежування, формується проблема протистояння естетичного й етичного, науки й релігії, віри й розуму, Заходу й Сходу, індивідуальності й соборності. Російський модернізм виникає не як наслідок перемоги цивілізації над культурою, а як пошук співвідношення соціального прогресу й християнського консерватизму в культурі. Значимість цього короткого періоду полягає в тому, що російська культура поступово шляхом самознищення усвідомила згубність розвитку культури цивілізаційними методами раціоналізму, бездуховності й безрелігійності. Як відзначає Микола Бердяєв: «У росіян немає культуropоклонства, так властивого західним людям. Достоевський сказав: всі ми нігілісти. Я б сказав: ми, росіяни, апокаліптики або нігілісти. Ми апокаліптики або нігілісти тому, що спрямовані до скінченності і погано розуміємо статичність історичного процесу, ворожі чистій формі» [1, с. 130]. Російський модернізм хоч і підготував російську свідомість до революційності історії, все ж таки не вів до руйнування творчої особистості. Очікування революції було есхатологічним, безмірне захоплення змішувалося з жахом перед майбутнім. Твори В. О. Серова, В. В. Кандинського, М. К. Рериха, К. С. Малевича не втратили релігійного естетизму.

Діячі російського модернізму прагнули відродити самоцінність і самодостатність мистецтва й звільнити його від соціально-політичної службової ролі. Вони виступали проти академізму й утилітаризму мистецтва, таким чином, не розривалися етико-естетичні зв'язки мистецтва, що повинні були містити в собі високу нормативно-виховну функцію культури й при цьому залишатися чистим мистецтвом для мистецтва. Такий підхід до питань культури й називав Бердяєв «російською ідеєю», коли мистецтво персоніфікувалося не зі штучним життям цивілізації людей-машин, а із творчою діяльністю вільної особистості. Творчість при цьому виступає як екзистенція духу, хоча новими творцями культури було повністю загублене відчуття історичності. Російський модернізм займався самозамилуванням і був сприйнятий народом як панські вигадки, культура аристократизму. Мистецтво розглядалося ними не як засіб для досягнення соціальних цілей, а як вираження внутрішнього світу людини, його духовних шукань. «Духовний перелом, пов'язаний з російським ренесансом, мав кілька джерел. Більш широке значення для інтелігенції мали ідеї марксизму. Частина марксистів більше високої культури перейшла до ідеалізму й, зрештою, – до християнства» [1, с. 217].

Надалі, уже після 1922 р., ідеї російського модернізму були перероблені й лягли в основу єдиного радянського стилю в культурі – соціалістичного реалізму. Соцреалізм зазнав критики з боку М. Бердяєва й інших російських діячів, які вбачали в новій культурі зазіхання на свободу творчої діяльності. До того ж мистецтво соцреалізму виконувало тільки одну функцію, а саме – виховання радянського суспільства в дусі соціалізму. Інші функції культури практично повністю зводилися до нуля. М. О. Бердяєв у російській культурі рубежу століть бачив іншу, не соціальну

мету. Мету культури філософ бачив не в побудові майбутнього, а в поверненні минуле. Радянська ж культура була культурою суспільства, спрямованого в майбутнє, суспільства, котре прагнуло досягти соціалістичних ідеалів.

Дуже часто філософія Бердяєва піддається критиці як філософія аристократизму, елітарної культури, де немає місця простому народу. Однак це не так. У своїй статті «Духовний стан сучасного світу» М. Бердяєв виділяє два напрями культури: аристократичне й демократичне. Ці два напрями культури повинні розвиватися в синтезі. Аристократичний напрямок творить високу культуру, демократичний напрямок до неї прилучається. Криза культури настає тоді, коли аристократизм відокремлює себе від демократизму – створює для себе високу елітарну культуру, в якій немає місця демократизму. Культуру Західної Європи філософ засуджує саме за відірваність від соціальних мас, які змушені засвоювати вульгарну безбожну культуру матеріалізму. Цей поділ виник ще в епоху Ренесансу, коли пануючі ідеї лібералізму перестали служити надсобою ідеї. Культура Європи, починаючи з Нового часу, побудована на культурі одного проти всіх, де процвітання одного дорожче, ніж благополуччя всіх. Саме тому Бердяєв так виділяє культуру Середньовіччя. Філософ не говорить звичайно, що треба знищити всі надбання прогресу й повернутися в Середньовічний період. Мається на увазі повернення в християнство, в якому поєднувалися аристократизм і демократизм і від якого інтелігенція почала абстрагуватися як від культури мас на користь матеріалістичної науки. «Процес технізації, механізації й процес масової демократизації веде до переродження культури в технічну цивілізацію, одухотворену матеріалістичним духом. Знедуховлення людей, перетворення людей на машини, а людської праці – на товар є породження індустріального капіталістичного ладу, перед яким християнство розгубилося... Більш пагубним є, коли християни стають проти руху робочих мас і проти завоювань техніки замість того щоб одухотворяти й облагороджувати процеси, що відбуваються у світі, підкоряти їх вищій меті» [2, с. 664–665].

Таким чином, на думку філософа, російський народ, як народ християнської культури, повинен послужити прикладом для Західної Європи. Повернення до середньовічного християнства також пагубне для сучасної культури, тому що воно знищує віру в людську творчу силу. Інша справа, якщо повернутися до культури середньовіччя, щоб знайти те місце, де була допущена помилка, з якої західноєвропейська цивілізація збилася з божественного шляху розвитку. Істинний же шлях розвитку із цієї точки відхилення повинна показати російська Богом натхненна православна культура. Правда, залишається незрозумілим, як російська культура, загнана в рамки соцреалізму повинна це зробити. Бердяєв тільки натякає, що Росія, перехворівши комуністичними ідеями побудови нового процвітаючого суспільства й вникнувши в суть атеїстичного матеріалізму, зможе не тільки сама перебороти період бездуховності, але й допоможе вийти із кризи культурі Західної Європи. Можливо, у чомусь його пророкування виправдалися. Адже зараз на колишньому радянському просторі й у Росії, і в Україні, й у Білорусії відбувається небачене християнське відродження народу. У культурі постмодернізму найбільше яскраво проявляється контркультура – як протест проти вульгарності, бездуховності маскультури. Можливо, що еклектика аристократичної й демократичної культур ставлять Бердяєва в один ряд із представниками руху контркультури, або, принаймні, задають йому тон.

Бібліографічні посилання

1. Бердяєв Н. А. Русская идея / Н. А. Бердяєв. – Харьков : Фолио; М. : АСТ, 2002.
2. Бердяєв Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека / Н. А. Бердяєв // Духовное состояние современного мира. – М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2004.
3. Бердяєв Н. А. Смысл творчества: Опыт оправдания человека / Н. А. Бердяєв // Новое Средневековье. – М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2004.
4. Мареев С. Н. Философия XX века: Учебное пособие для высшей школы / С. Н. Мареев, Е. В. Мареева, В. Г. Арсланов. – М. : Академический проект, 2001.

Силантьева М. В. Особенности эстетических взглядов Н. А. Бердяева /
М. В. Силантьева. – Режим доступа: <http://www.old.mgimo.ru>

аристо... до редколегії 31.01.11

165.7

Э. К. Скиба

Национальный горный университет (г. Днепропетровск)

ФЕМИНИЗМ И ПОСТМОДЕРНИЗМ: ПРОБЛЕМА «РАЗЛИЧИЯ»

Розглянуто філософські та соціокультурні витoki відмінностей між фемінізмом та постмодернізмом.

Ключові слова: фемінізм, феміністська онтологія, постмодернізм, гендер, гендерні відмінності.

Рассмотрены философские и социокультурные истоки отличий между феминизмом и постмодернизмом.

Ключевые слова: феминизм, феминистская онтология, постмодернизм, гендер, гендерные различия.

The philosophy and sociocultural origins of some differences between feminism and postmodernism are analyzed.

Keywords: feminism, feminist ontology, postmodernism, gender, gender differences.

Вопрос о степени эффективности той или иной формы противостояния или сотрудничества – это вопрос, требующий социального и исторического исследования. Основой для определения политической жизнеспособности какого-либо союза должен быть не абстрактный принцип единства, а исторический и контекстуальный анализ поля сражения. В связи с этим важен вопрос: оправдывает ли политическая связь между феминизмом и постмодернизмом сопутствующие политические риски? Ди Стефано задает вопрос: Возможна ли вообще постмодерная политика – политическая оппозиция, способная на длительное действие?» [5, с. 76].

Попытка очертить контуры феминистской постмодерной политики, которую предпринимает Хардинг, не выглядит весьма убедительной: «Я доказываю первенство фрагментированной идентичности только для тех здоровых идентичностей, сконструированных на солидной стержневой идентичности и только в рамках унифицированной оппозиции, солидарности против культурно доминирующих сил унитаризма», – пишет исследовательница [6, с. 247].

Как известно, феминистов и постмодернистов объединяет глубоко критическое отношение к традиционной философии. Однако внутри феминизма существует некое напряженное отношение к самому постмодернизму. Термин «постмодернизм» обозначает, как известно, изменения в самосознании западной культуры и таких культурных образований, как теория и искусство, знание и власть. Постмодернизм противопоставляет себя модернизму, то есть мировоззрению, которое включает в себя требования целостности, иерархии и подчинения нормам или сущностям, выдаваемым за «естественные». Но отрицая валидность субъекта, постмодернизм как бы отрицает ценность женского опыта. Ценность, которую феминистская теория только приобретает благодаря крушению легитимности метанарративов традиционной философии.

Как подчеркивается, эти риски существуют не только на спекулятивном уровне текущего момента: может ли феминизм без субъекта и «точки зрения»